

УДК 339.21 332.135

А.М. Новак

Харківська національна академія міського господарства

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА РЕГІОНУ В УМОВАХ АКТИВІЗАЦІЇ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті розглянуто процес становлення науково-методичних основ дослідження питання економічної безпеки в сучасній економічній науці. На основі аналізу генези питання економічної безпеки обґрунтовано основні принципи забезпечення економічної безпеки національної економіки і регіонів України в сучасних умовах господарювання.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, внутрішні та зовнішні загрози.

В статье рассмотрен процесс становления научно-методических основ исследования вопросов экономической безопасности в современной науке. На основе анализа эволюции вопроса экономической безопасности обосновано основные принципы обеспечения экономической безопасности национальной экономики и экономик регионов Украины в современных условиях хозяйствования.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, внутренние и внешние угрозы.

Process of scientific and methodical basement of economical security issues in modern economical science considered in the article. On the basis of analysis of evolution of question of economical safety basic principles of providing of economic security of national economy and economies of regions of Ukraine are grounded in the modern terms of management.

Key words: national safety, economical security, internal and external threats.

Протягом багатьох років економічну безпеку не розглядали як самостійну категорію економічної науки. Економічна безпека розглядалась лише у розрізі національної безпеки держави як невід'ємна складова. Вагомим етапом становлення сучасних підходів до національної безпеки держави і визначення основних понять, що формують теоретико-методологічний апарат визначення національної (і в тому числі економічної безпеки) стало прийняття у 2003 році Закону України «Про основи національної безпеки України» (Закон України від 19 червня 2003 р., № 964–IV). Визначаючи національну безпеку як захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, в Законі акцентовано увагу на виявленні реальних і потенційних загроз у різноманітних сферах суспільного життя, серед яких виділено відповідні економічні сфери, такі як науково-технічна та інноваційна політика, сфера житлово-комунального господарства, ринок фінансових послуг, захист прав власності, фондовий ринок, податково-бюджетна та митна політика, сфера банківських послуг, торгівлі, підприємницької діяльності; інвестиційна політика; монетарна та валютна політика, сільське господарство, промисловість, енергетика, природні монополії тощо [1].

В українській економічній науці питання економічної безпеки активно почалось розглядатися вже в перші роки становлення України як незалежної держави. Значні складнощі перехідного періоду, ситуація економічної невизначеності в перші роки незалежності, зростання впливу зовнішніх факторів на економіку, активна іноземна експансія зумовили розвиток досліджень національної безпеки, виділення питань економічної безпеки в самостійну сферу досліджень, впровадження принципів забезпечення економічної безпеки в управлінську діяльність.

Відомий український вчений, який протягом багатьох років працює в сфері дослідження питань економічної безпеки, Г.А. Пастернак-Таранушенко до основоположників нової науки – науки про економічну безпеку – відносить Б. Кравченка і В. Свінцицького, що обіймали на той час посади співдиректорів Інституту держав-

ного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, Є. Марчука, який на початку дев'яностих років обіймав посаду голови Служби безпеки України, а також Ю. Петроченка, який у 1994 р., першим серед державних службовців, почав працювати над створенням системи забезпечення економічної безпеки України [2; 3]. Основи формування системи економічної безпеки України заклали також праці таких провідних вчених як М. Єрмошенко, Я. Жаліло, С. Воронцов, В. Мунтіян, В. Шлемко, І. Бінько, В. Геєць та інших. Принципи забезпечення економічної безпеки, основні напрями і заходи, що сформувалися в перші роки незалежності України, лишаються панівними і на сучасному етапі розвитку національної економіки. Але поглиблення глобалізаційних процесів, активні дії країни щодо європейської інтеграції України, вступ країни до Світової організації торгівлі, зміна деяких стратегічних пріоритетів в соціально-економічному розвитку національної економіки потребують трансформації концепції економічної безпеки стосовно сучасних умов.

Метою даної статті виступає узагальнення теоретико-методичних підходів, які сформувалися в економічній науці стосовно створення системи економічної безпеки і визначення на їх основі напрямів забезпечення економічної безпеки національної економіки і регіонів України в сучасних умовах господарювання.

Визначаючи сучасні принципи формування системи економічної безпеки на національному та регіональних рівнях, необхідно враховувати весь науковий досвід, який накопичено в економічній науці (насамперед українській та російській) стосовно даного питання. Незважаючи на визначення основних складових системи забезпечення економічної безпеки – економічні інтереси – загрози інтересам – індикатори загроз – заходи щодо протидії загрозам, в економічній науці існує досить широке коло визначення економічної безпеки як такої. В концепції економічної безпеки України, яка була розроблена Інститутом економічного прогнозування НАН України під керівництвом В. Геєця, економічна безпека визначена як спроможність національної економіки забезпечити свій вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадського суспільства та його інститутів, а також здатність економіки країни до захисту національних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз [4, с. 5].

В методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня сутність економічної безпеки визначено з декількох позицій. Економічна безпека – це сукупність умов, за яких країна здатна захищати свої інтереси; задовольняти у довгостроковому періоді потреби суспільства і держави; протистояти зовнішнім економічним загрозам та максимально використовувати конкурентні переваги у міжнародному поділі праці [5, с. 7].

Питання економічної безпеки, насамперед на регіональному рівні, розглянуто в працях Клебанової Т., Кизима М. Економічну безпеку регіону визначає сукупність ознак економічної системи регіону, які визначають здатність, сталість і поступовість розвитку регіону, а також певну незалежність й інтеграцію з економікою країни під впливом дестабілізуючого впливу внутрішніх і зовнішніх загроз [6, с. 15].

Значну увагу питанням забезпечення економічної держави і регіонів приділяється в дослідженнях російських вчених.

Л. Абалкін визначає економічну безпеку як сукупність умов і чинників, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення і самоудосконалення [7, с. 771]. Г.В. Гутман визначав економічну безпеку як потребу будь-якого господарського організму захистити себе від негативного впливу процесів, що формуються як усередині нього, так і поза цим

господарським організмом. Метою забезпечення економічної безпеки у цьому випадку виступає забезпечення умов нормального відтворення економічних інтересів [8, с. 8].

Окрім того, на думку ряду вчених, економічна безпека розподіляється по рівням: світова економічна безпека або, як зазначає значна кількість вчених, що досліджують питання економічної безпеки, глобалізаційно-цивілізаційний рівень економічної безпеки; міжнародна економічна безпека (міжнародний рівень); національна економічна безпека (економічна безпека країни або економічна безпека національної економіки); регіональна економічна безпека (регіональний рівень); економічна безпека окремого підприємства, фірми (мікроекономічний рівень); економічна безпека особистості.

Як у будь-якій сфері досліджень, при визначенні економічної безпеки виділяють основні складові, які формують і створюють систему забезпечення економічної безпеки на практиці. Такими складовими виступають: об'єкти економічної безпеки, суб'єкти економічної безпеки, вищезазначені загрози, індикатори та порогові значення індикаторів економічної безпеки.

Основними регіональними інтересами у зовнішньоекономічній сфері на сучасному етапі розвитку економіки країни можливо виділити наступні:

- максимально ефективного використання переваг міжнародного і територіального поділу праці;
- відповідність якості життя населення регіону світовим, насамперед європейським стандартам;
- функціонування інфраструктурного забезпечення міжрегіонального, інтеграційного і зовнішньоекономічного співробітництва регіонів;
- перерозподіл наявних ресурсів і залучення додаткових або поповнення недостатніх ресурсів із зовнішніх джерел;
- переваги і позиції країн і регіонів, які виступають партнерами українських регіонів, на міжнародних ринках.

Таким чином, незважаючи на досить широке коло поглядів на сутність економічної безпеки, безперечним лишається той факт, що у будь-якому випадку економічна безпека спрямована на реалізацію економічних інтересів певного рівня (певних суб'єктів) і забезпечують досягнення незалежності національної економіки, саморозвитку і економічного прогресу.

Аналізуючи значну кількість досліджень в українській і російській економічній науці, які присвячені питанню економічної безпеки, можливо виділити такі основні теоретико – методичні підходи до визначення економічної безпеки:

- визначення через «стан» (національної економіки, економіки регіону, зовнішньоекономічних зв'язків тощо);
- визначення через сукупність (поєднання) умов і чинників, що забезпечують незалежність національної (регіональної) економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення тощо;
- визначення через «стійкість» (національної (регіональної) економіки, економічного розвитку, соціально-економічної системи тощо).

Досить широкого поширення отримав розподіл економічної безпеки стосовно певної сфери, в якій вона реалізується: продовольча, енергетична, фінансова, промислова, інвестиційна, соціальна, зовнішньоекономічна, валютна безпека тощо.

Світова економічна криза 2008–2009 рр. продемонструвала зростання залежності соціально-економічного розвитку регіонів від зовнішніх факторів.

Становлення новітніх форм міжрегіонального співробітництва і активний розвиток зовнішньоекономічних та інтегральних зв'язків підвищують рівень відкритості

економіки регіонів, підвищуючи вимоги до формування зовнішньоекономічної компоненти економічної безпеки.

Зовнішньоекономічна безпека регіону включає комплекс взаємопов'язаних елементів, в яких відображається взаємодія регіону із зовнішнім середовищем і реалізуються економічні інтереси регіону в системі територіального і міжнародного поділу праці. Зовнішньоекономічна безпека виступає характеристикою стану міжрегіональних і зовнішньоекономічних зв'язків регіону, при якому регіон отримує максимальний рівень задоволення своїх соціально-економічних потреб, не втрачаючи відносної самостійності господарських структур.

Протягом багатьох років досліджень питань економічної безпеки у регіональному розрізі, значна кількість дослідників акцентували увагу на вагомості й пріоритетності внутрішніх факторів, вважаючи їх найбільш небезпечними і дестабілізуючими для соціально-економічного розвитку регіонів на сучасному етапі. Основними загрозами для формування прийняттого рівня економічної безпеки регіону є наступні внутрішні загрози: нерівномірність економічного розвитку територій (що може призвести до прояву явища сепаратизму), занепад окремих галузей економіки, низький рівень життя населення та ін [9, с. 8].

Аналіз зовнішньоекономічних зв'язків України і регіонів країни окреслив сформовані протягом усіх років незалежності два основних гео економічних і геополітичних орієнтира: західна – і центральноєвропейська і східна (країни СНД) (рис. 1).

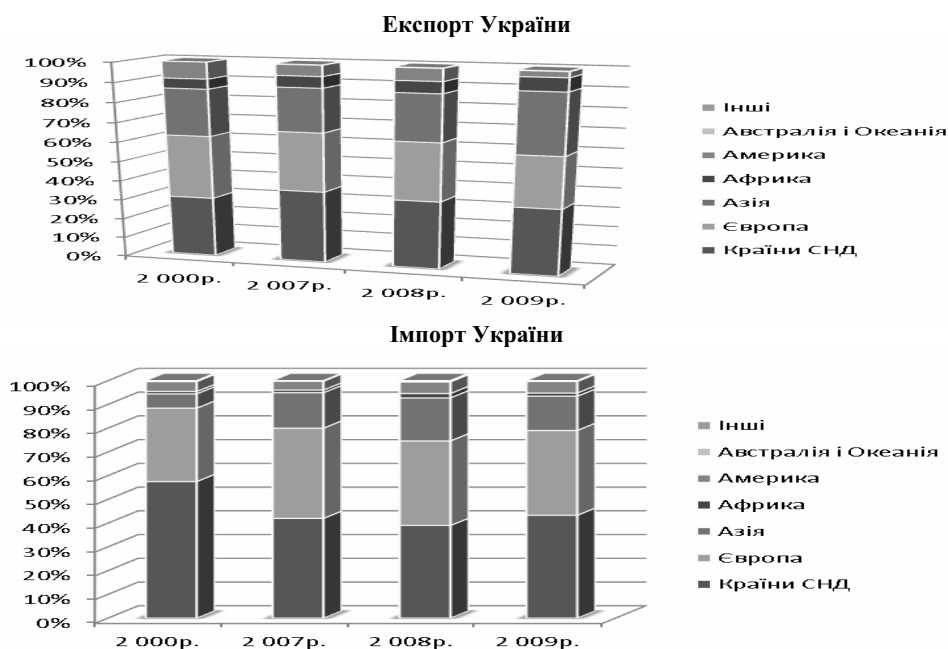

Рис. 1. Структура зовнішньоторгівельних відносин України за географічними регіонами

Незважаючи на пріоритетність євроінтеграційної спрямованості економічної політики країни і більшості регіонів України, основним торговельним партнером залишаються країни СНД. З 2006 р. країни Європи стають основними іноземними інвесторами для економіки України (рис. 2).

Визначальним фактором стану зовнішньоекономічної безпеки регіонів є рівень відкритості регіону як соціально-економічної системи.

Стандартне визначення відкритої економіки, як економіки, в якій відношення

обсягів зовнішньоторговельного обігу за певний період становить понад 10% від валового внутрішнього продукту за той же період (у економічній науці – коефіцієнт відкритості економіки), для регіонів повинне враховувати одну важливу особливість: будучи складною відкритою соціально-економічною системою, регіони формують зовнішнє середовище не тільки у міжнародній сфері, але і створюючи складний комплекс міжрегіональних зв'язків.

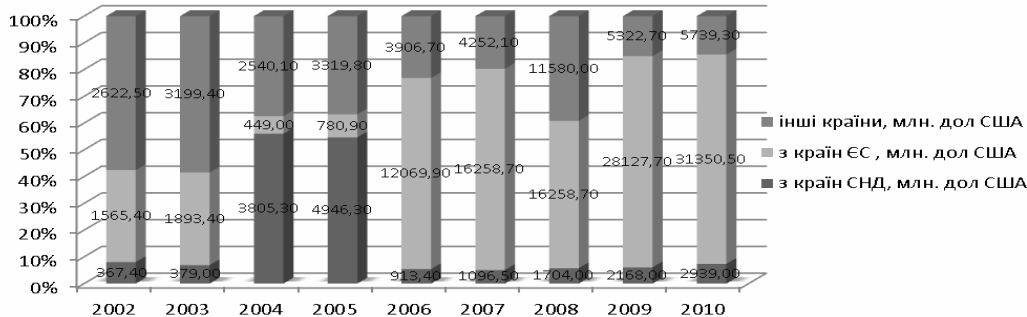

Рис. 2. Структура прямих іноземних інвестицій в Україну за географічними регіонами

Для розподілу регіонів України за рівнем відкритості використано методику кластерного аналізу з використанням неієрархічних кластерів. Неієрархічні методи кластерного аналізу засновані на оптимізації деякої цільової функції, що визначає оптимальне в певному значенні розбиття безлічі об'єктів на кластери. Для розподілу використано метод k – середніх (k – means), в яких в якості цільової функції використовують суму квадратів зважених відхилень координат об'єктів від центрів кластерів, які визначаються [10].

Регіони України за рівнем відкритості розподілено наступним чином:

кластер 1 – найнижчий по країні рівень відкритості регіонів – Автономна Республіка Крим, Кіровоградська, Тернопільська, Чернівецька обл., м. Севастополь;

кластер 2 – нижче середнього по країні – Вінницька, Житомирська, Івано-Франківська, Полтавська, Рівненська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська обл.;

кластер 3 – середній по країні – Волинська, Дніпропетровська, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Сумська обл.;

кластер 4 – вище середнього по країні – Донецька, Закарпатська, Запорізька, Миколаївська, м. Київ.

Зростаючий вплив зовнішніх зв'язків регіонів підвищує значення постійного моніторингу і оцінки рівня саме зовнішньої безпеки, яку можливо проводити на основі інтегральних показників стану зовнішньоекономічної безпеки регіонів, які включають основні показники, що характеризують міжрегіональні та зовнішньоекономічні зв'язки регіонів.

У 2008–2009 рр. чотири регіони України (м. Київ, Київська, Донецька, Дніпропетровська області) формували 60% усього зовнішньоторгового обороту України з товарів. В той же час питома вага 13 областей України (АР Крим, Вінницька, Волинська, Житомирська, Кіровоградська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області) коливалася у межах 0,4–1,8% від результуючого показника зовнішньоторгового обороту з товарів.

Найбільшими експортерами послуг серед регіонів у 2008–2009 рр. в Україні

були м. Київ (19,7% від загального обсягу експорту послуг), Одеська область (10,9%) та Донецька область (5,3%), а імпортерами м. Київ (28,5% від загального обсягу імпорту послуг), Дніпропетровська область (9,6%) та Донецька область (7,6%).

Визначальним фактором стану зовнішньоекономічної безпеки регіонів є рівень відкритості регіону. Понад 62% регіонів країни у 2009 р. характеризувалися значним рівнем відкритості економіки (при розподілі дані регіони включено до кластерів з високим і вище середнього рівнем відкритості).

Таким чином, в сучасних умовах, коли поглиблення інтернаціоналізації виробництва і обігу, розвиток інтеграційних процесів і активна глобалізація світових економічних систем значно впливають на зростання ступеню відкритості економік країн, вплив зовнішніх загроз економічній безпеці є все більш непередбачуваним. Окрім того, для країн з перехідною економікою вплив зовнішніх загроз економічній безпеці підсилюється недосконалістю механізму державного регулювання, який все ще знаходиться в процесі становлення, внутрішнього валютного ринку, ринкового механізму в цілому. Все це потребує постійного моніторингу й оцінки зовнішнього впливу на національну економіку як в короткостроковому, так і в стратегічному довгостроковому плані.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Про основи національної безпеки України: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст. 351.
2. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: монографія / Г.А. Пастернак-Таранушенко. – К.: Київський економічний інститут менеджменту, 2003. – 320 с.
3. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статистика процесу забезпечення: підручник для державних службовців, науковців, студентів і аспірантів вищих навчальних закладів економічного профілю / Г. Пастернак-Таранушенко; за ред. проф. Б. Кравченка. – К.: Кондор, 2002. – 302 с.
4. Концепція економічної безпеки України / Ін-т економічного прогнозування / кер. Проєкту В.М. Геєць. – К.: Логос, 1999. – 56 с.
5. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua/nau10/ukr/doc.php?code=v0060665-07>
6. Моделирование економічної безпеки: монографія / В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк. – Х.: ІНЖЕК, 2006. – 240 с.
7. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России / Л.И. Абалкин // Вестник Российской Академии наук. – 1996. – Т.67. – № 9.
8. Гурман В.Н. Моделирование устойчивого развития с учетом инновационных процессов / В.Н. Гурман // Экономика и математические методы. – 2003. – №1. – С. 3–11.
9. Кузьменко В.В. Економічна безпека та сталий розвиток: взаємодія на регіональному рівні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.01 / В.В. Кузьменко; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2007. – 20 с. – укр.
10. Мандель И.Д. Кластерный анализ / И.Д. Мандель. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 176 с.

Надійшла до редколегії 28.05.2011